

Aristotelské pojetí individua v dnešní filosofické diskusi¹

Stanislav SOUSEDÍK

ARISTOTELIAN APPROACH TO INDIVIDUALS AND THE CONTEMPORARY DISCUSSION

The author explains in the following paper the main ideas of the substratum and bundle theories of individuals and tries than to sketch some important features of the traditional Aristotelian first-substance theory.

Termín "individuum" má v odborném jazyku dva významy. Z hlediska logiky je individuem vše, co se v rámci úvahy může stát subjektem singulárního výroku (tj. výroku tvaru Fx). Co z tohoto hlediska považujeme za individuum, je relativní. Vlastnost, která je v rámci přírodovědné úvahy významem predikátu, může hrát roli subjektu (a tedy individua) v rámci úvahy logické.

Z hlediska metafyziky je naproti tomu individuem pouze to, co může být - ve výroku uvedeného tvaru - vždy pouze subjektem a není s to za žádných okolností hrát úlohu toho, co míníme predikátem. Takovými absolutními čili metafyzickými individuy jsou především jsoucna, kterým v hovorovém jazyku říkáme "věci" nebo (jsou-li živá) "bytosti". Věci a bytosti označujeme podle potřeby vlastními jmény, můžeme však na ně poukázat i jinými jazykovými prostředky. Příkladem takto chápaného individua je např. Helmuth Kohl, sousedova kočka Micka, Semtínská lípa, tento kus křemene, archanděl Gabriel (existuje-li) apod.²

V našich nynějších úvahách nám půjde nikoli o individua ve smyslu logiky (individua secundo-intentionaliter sumpta, jak je nazývali scholastičtí autoři), nýbrž o individua ve smyslu metafyziky (individua primo-intentionaliter sumpta), a to především o ony "věci" a "bytosti". Slovo "individuum" bez bližšího vymezení bude mít proto v dalším vždy tento druhý metafyzický význam.

Problém, kterým se máme zabývat, si lze přiblížit snadno. O individuích je známo, že je můžeme různě popisovat a charakterizovat. Tak např. oblázek, který přede mnou leží na cestě, mohu charakterizovat, řeknu-li např., že je to křemen, že je oblý a na povrchu hladký, že je - protože se do něj opírá polední slunce - horký apod. Skutečnost, že lze individua (často

v závislosti na jejich fyzikálním stavu) různě charakterizovat, nasvědčuje, že nejsou - abych tak řekl - "homogenní", nýbrž že se v nějakém smyslu skládají z jakýchsi komponent vytvářejících dohromady určitou strukturu. Přijmeme-li s většinou filosofů tuto tezi, dává to podnět k několika otázkám. Předně se lze tázat, které jsou ony základní, dále neanalyzovatelné složky individuí? Dále, jakým způsobem jsou složeny v celky, kterým říkáme individua? A konečně, od čeho pochází, že individua na rozdíl od různých jiných předmětů nemohou nikdy hrát roli toho, co ve výroku označuje predikát? Tyto otázky nejsou samozřejmě nové, naopak: Filosofové se jimi zabývali téměř od samých začátků filosofického myšlení. Nás bude v dalším nicméně zajímat především současná scéna: na ní dnes vystupuje několik teorií zabývajících se uvedenou problematikou. Největšího významu z nich dosáhly, jak se zdá, dvě: Jednak je to teorie tzv. nahých substrátů, jednak teorie, kterou pro účely tohoto referátu nazvu teorií svazkovou (bundle theory). Budu postupovat tak, že nejprve vysvětlím hlavní rysy obou těchto teorií a pokusím se je podrobit kritice, a pak na jejich pozadí předvedu teorii aristotelskou či přesněji aristotelsko-tomistickou.

Začnu tedy teorií nahých substrátů. Podle této nauky se to, co běžně považujeme za individua, skládá jednak z (absolutních a relačních) vlastností, tj. z atributů, jež o nich lze pravdivě vypovídat, a dále z jakési jedné entity, které se říká " nahý substrát". Tento substrát se poněkud podobá tradiční substanci: má s ní společné to, že je nositelem oněch vlastností. Liší se však od ní tím, že sám o sobě žádnou empirickou vlastnost nemá. Lze si jej představit jako věšák: tak jako je věšák něco odlišného od svršků, které lze na něj navěsit, tak také nahý substrát nemá žádné empiricky zjištělé vlastnosti: určitý trs vlastností je k němu pouze připojen.

P. F. Strawson ve své známé knize *Individuals* (1959) rozlišil dva typy metafyziky - deskriptivní a revizionistickou. V rámci deskriptivní jde podle něj o to popsat faktickou strukturu našeho myšlení o světě, stoupcí revizionistické metafyziky si prý kladou za cíl nahradit tuto strukturu nějakou lepší. Již zcela zběžná charakteristika teorie nahých substrátů, jak jsme ji v předchozím načrtli, ukazuje, že se jedná o teorii výrazně revizionistickou. Podle běžného způsobu myšlení a mluvení přisuzujeme vlastnosti empirickým individuí, oblast tomuto oblázku, moudrost Sokratovi atd. To je však podle stoupců naší teorie právě způsob, který je třeba podrobit revizi. Nositelem vlastností není podle nich empirické individuum, nýbrž zkušenostnímu poznání ex definitione nedostupný " nahý substrát". Ten musíme podle teorie považovat za individuum v pravém smyslu.

Řekl jsem, že tento substrát nemá podle teorie žádné empiricky zjištělné vlastnosti. Slovo "empirické" je tu důležité, protože stoupcí teorie připouštějí, že nahé substráty určité vlastnosti přece jen mají. Jsou to však vlastnosti neempirické, pro něž se v rámci teorie užívá označení "triviální". Příkladem takové triviální vlastnosti je např. identita každého substrátu se sebou samým, dále jeho odlišnost od libovolného jiného substrátu apod. Znalost těchto vlastností nám neposkytuje o nahých substrátech žádnou informaci, protože se jedná o vlastnosti, které žádný předmět, ať je jeho povaha jakákoli, nemůže nemít. Poznáváme je za všech okolností neempiricky, tj. víme, že je libovolný předmět má, pouze na základě pochopení významu jazykového výrazu, jehož užíváme k jejich označení.

Teorie nahých substrátů byla formulována teprve ve dvacátém století. Ve starší filosofii k ní shledáváme pouze určité náběhy. Nejstarší z nich je asi již známá aristotelská teorie o první látce jako principu individuace, jež má ovšem celkem vzato poněkud jiný smysl. Daleko výrazněji se však teorii nahých substrátů podobá nauka Johna Locka, podle níž je substance čímsi skrytým, co udržuje pohromadě smyslové kvality individua, ale právě z toho důvodu žádnou z nich nemá. K zastáncům teorie v její dnešní podobě náleží však teprve myslitelé jako Bertrand Russell (po určitou dobu), Gustav Bergmann, D. A. Armstrong aj. V poslední době se, jak známo, staly nahé substráty předmětem zajímavých diskusí i mezi slovenskými a českými filozofy. Tyto diskuse, jak se mi zdá, nejsou dosud uzavřeny.

Jaké pohnutky vedou filozofy a logiky k formulaci a obhajobě uvedené teorie? Zdá se, že tu působí dva motivy. Prvním je potřeba rozlišit mezi vlastnostmi a jejich nositelem.

Při predikaci přisuzujeme podle stoupců teorie něčemu nějaké vlastnosti, a toto něco, tedy subjekt predikace, je od oněch vlastností odlišné. Protože to platí o všech vlastnostech, nasvědčuje to existenci čirého substrátu, jenž sám žádné vlastnosti (krom oněch triviálních) nemá. Druhý motiv spočívá v potřebě vysvětlit nějakým způsobem numerickou odlišnost individuí. Zdálo by se, že lze odlišnost individuí uspokojivě vysvětlit odlišností vlastností, které mají. Kdyby to bylo vskutku vždy možné, nebylo by - kromě již uvedeného prvního motivu - k zavedení předpokladu nahých substrátů již žádného motivu dalšího. Ve skutečnosti takto rozlišovat vždy nelze, a to z toho důvodu, že není patrně spor v tom, že by byl větší počet individuí nelišících se žádnou svou vlastností. Není patrné, že by obsahovala spor myšlenka dvou nebo více naprosto stejných např. lípových listů, a není, jak se zdá, sporné ani to, že se takové listy neliší dokonce ani svými časoprostorovými souřadnicemi. Že to vskutku možné je, pro to by možná žáci sv.

Tomáše Akvinského, jenž to výslovně učí, dokázali přinést přesvědčivější důvody než jsou ty, které uvádějí dnešní autoři.³ Je-li tomu tak, čím se potom ale, mohl by se někdo ptát, individua s dokonale stejnými vlastnostmi, zaujímající zároveň přesně stejné místo, vzájemně liší? Co způsobuje jejich numerickou odlišnost? Odpověď stoupců teorie nahých substrátů zní, že tuto odlišnost zajišťují právě tyto substráty. Ve prospěch jejich existence svědčí tedy nejen potřeba připustit nějaký subjekt predikace, ale i potřeba udat nějaký - jak bych to v duchu tradice nazval - princip individuace. Jak je pro stoupence teorie tato potřeba naléhavá, uvědomíme si lépe, připomeneme-li si, že mnoho stoupců teorie nahých substrátů zároveň vyznává nauku, které se ve starší filosofické tradici říkalo ultrarealismus. Podle ultrarealistů (např. podle Jana Viklefa) se vlastnosti tím, že jsou v individuích, v těchto individuích neindividualizují, nýbrž zůstávají i zde obecné. Vlastnost např. "být člověkem" je tedy veskrze totožná v Sokratovi i Platonovi, a je-li tedy Sokrates v Aténách a Platon v Syrakúsách, je tato jediná vlastnost doslova na dvou místech. Jednotlivé věci chápali ultrarealisté jako jakési trsy obecných vlastností: dnes zastávají podobnou teorii i mnozí stoupenci teorie nahých substrátů. Ve snaze numericky odlišit trsy stejných obecných vlastností spojují tyto trsy pokaždé s jiným nahým substrátem.

Významným rysem teorie nahých substrátů je, že jsou v jejím rámci všechny vlastnosti náležející určitému substrátu po modální stránce na jedné úrovni, že totiž všechny náležejí onomu substrátu nahodile: Jazykem nauky o tzv. předikabilích by bylo možno říci, že se veškeré vlastnosti vztahují k svému substrátu jako jeho logické akcidenty. Tento důležitý rys teorie je ve sporu s naukou tzv. individuového esencialismu. Podle této nauky náleží individuu, např. Janovi, některé empiricky zjistitelné vlastnosti, např., že je člověkem, nutně. Kdyby přestal být člověkem, přestal by Jan nutně být i Janem. Taková teze je ovšem z hlediska nahých substrátů nepřijatelná. Nahý substrát je tu pojat jako entita, která má veškeré vlastnosti (s výjimkou oněch triviálních) nahodile.

Tolik k myšlenkovému obsahu této teorie individuí. Přihlédněme k ní nyní kriticky! Teorie nahých substrátů je především spojena s některými nejasnostmi epistemologickými. Je-li veškeré naše poznání (přinejmenším geneticky) empirické, je otázka, jakým způsobem docházíme k pojmu entity tak radikálně neempirické, jako jsou ony substráty? Má-li však naše poznání vedle zkušenosti ještě jiný, na ní nezávislý zdroj, rádi bychom věděli, co jím podle stoupců teorie je? Je nám snad idea nahých substrátů vrozena? Či si na ni naše duše uchovává vzpomínku z dob, jež předcházely jejímu spojení s tělem? Netvrdím, že tyto otázky nelze nějakým koherentním způsobem

zodpovědět. Zdá se mi pouze, že to není snadné, a že tomu stoupenci teorie nevěnují takovou pozornost, jakou si uvedené otázky zasluhují.

Závažnější než tyto epistemologické nejasnosti jsou námitky, podle nichž obsahuje teorie nahých substrátů spor. Spor obsažený v teorii lze spatřovat hned v tom, že se v ní na jedné straně mluví o substrátech, které žádné vlastnosti kromě triviálních nemají, a na druhé straně se zase říká, že tyto substráty mají empirické vlastnosti, které jsou na nich jako na věšáku. Stoupenec teorie by ji ovšem mohl hájit tím, že by provedl rozlišení ve významu termínu "mít vlastnost" a řekl, že nahé substráty nemají žádné empirické vlastnosti samy o sobě (nutně), že je však mohou mít akcidentálně (nahodile). To je, jak se mi zdá, dobrá odpověď, takže bych uvedenou námitku vzal zpět.

V teorii je však i po této úpravě obsažena obtíž skrytá v předpokladu, že nahé substráty nemají o sobě žádné vlastnosti, kromě triviálních, tj. takových, které náleží libovolnému předmětu bez ohledu na to, je-li či není nahým substrátem. Je tento předpoklad opravdu splněn? Zdá se, že nikoli. Nahé substráty mají totiž některé vlastnosti, které nenáležejí libovolnému předmětu, nýbrž právě jen - a to nutně - jim, např. vlastnost "mít pouze triviální vlastnosti". Tato vlastnost je podle výše řečeného zřejmě netriviální, takže se jejím připsáním nahým substrátům, tj. entitám, které mají mít pouze triviální vlastnosti, dopouštíme sporu.

Obhájce teorie nahých substrátů, stoupenec individuového antiesencialismu, může ovšem hájit teorii tím, že námitku prostě připustí a upraví podle ní definici nahého substrátu. Řekne, že nahý substrát je předmět, pro který je charakteristické, že všechny vlastnosti, které má nutně, jsou triviální.⁴ Pojmou-li se věci takto, ocitne se ovšem mezi triviálními vlastnostmi i vlastnost "mít pouze triviální vlastnosti". Upraví-li se uvedeným způsobem definice nahého substrátu, změní se i význam výrazu "triviální vlastnost". Triviální vlastnost podle upravené definice nebude již neempirická vlastnost náležející nutně libovolnému předmětu, nýbrž neempirická vlastnost náležející nutně každému nahému substrátu.

Takováto obhajoba je dobrá potud, že lze její pomocí čelit bezprostřednímu dopadu uvedené námitky. Lze jí však zachránit teorii jako celek? Je upravená verze teorie ještě s to sloužit účelu, pro který byla původně koncipována? Připomeňme si, že jedním ze dvou důvodů, pro něž byla teorie nahých substrátů koncipována, byla potřeba vysvětlit, čím se to, co všichni běžně považujeme za individua (budu tomu říkat "empirická individua"), liší. Přijmeme-li upravenou definici nahého substrátu, pozorujeme, že se podle ní nahé substráty sice liší od některých jiných předmětů (a to

přinejmenším vlastnosti "mít pouze triviální vlastnosti"), nikoli však od sebe navzájem. To, co mají všechny nahé substráty společné, nemůže však být tím, díky čemu jsou principem odlišnosti empirických individuí. Tímto principem může být jedině ta jejich složka, díky níž se navzájem liší. Ta je teprve oním pravým "prázdným věšákem", na němž jsou "navěšeny" triviální vlastnosti. Nazvěme tuto složku "radikálně nahý substrát". Potíž je nyní ovšem v tom, že má-li tento radikální substrát zastávat v teorii úlohu, pro niž hledáme kandidáta, musí mít sám opět triviální vlastnosti a celá hra může začít nanovo, do nekonečna. Nezdá se proto, že by nauka o nahých substrátech byla přijatelným řešením problematiky individua. Jsou-li předchozí úvahy správné, je tato teorie ve své původní verzi sporná, ve své vylepšené verzi pak zase neplní úkol, kvůli němuž byla vymyšlena.

Podívejme se nyní na druhou dnes vlivnou teorii individuí, teorii svazkovou. Všeobecně je známa její starší podoba koncipována Davidem Humem: Hume došel k přesvědčení, že je Lockův předpoklad smyslům nedostupného nositele vlastností zbytečný a konec konců nesmyslný, a že je tedy třeba považovat jednotlivé věci za pouhé svazky vjemů. Ve své dnešní podobě má teorie dvě verze. Je tu předně verze nominalistická, přimykající se úzce k Humovi. Říká se jí "teorie tropů". Za základní elementy reality jsou tu považovány individuální kvality (= tropy), např. červeně této růže, její jednotlivá vůně atd., individua jsou pak chápána jako jejich soubory čili svazky. Za představitele této verze bývá považován hlavně D. C. Williams. Vlivnější je dnes, zdá se, druhá verze, ultrarealistická. Zde jsou vlastnosti, jejichž svazky (či "trsy") tvoří individua, chápány jako obecné entity, které jako takové mohou být společně většímu počtu individuí (a být tedy zároveň - v případě, že se jedná o tělesná individua - na větším počtu míst). Stoupenci této ultrarealistické verze svazkové teorie jsou B. Russell (přešel na její pozice od původně zastávané teorie nahých individuí), dále A. J. Ayer aj. Oběma verzím svazkové teorie je společné, že za základní jednotku, z níž jsou budována individua, považují vlastnosti, jejichž spojení v individua je zajištěno jejich lokálním spoluvýskytem.

Pokusím se nyní formulovat proti svazkové teorii několik námitek. Představme si ještě jednou, že před námi leží na cestě oblázek, o němž proneseme tyto tři výroky:

- (1) Tento oblázek je oválný.
- (2) Tento oblázek je teplý.
- (3) Tento oblázek je zespodu vlhký.

Aby byly uvedené tři výroky ve smyslu svazkové teorie pravdivé, je zřejmě nutné, aby v nich zmiňované tři vlastnosti (oválnost, teplota, vlhkost)

byly součástí svazku, jenž je ve výrocih označen jako "tento oblázek". Je-li tomu tak, jsou uvedené tři výroky analytické a neinformativní. To je však ve sporu s našim přirozeným přesvědčením, že je tomu naopak. Jsme-li stoupeníci deskriptivní a ne revizionistické metafyziky, má pro nás toto zjištění zásadní význam.

Obhájce svazkové teorie by se ovšem snad mohl vyhnout této námitce tím, že by učinil předpoklad, že do svazku vlastností označených výrazem "tento oblázek" nenáleží ve výroku (1) oválnost, ve výroku (2) teplota a ve výroku (3) vlhkost. Tím by docílil, že by se uvedené výroky staly v souladu s našim přesvědčením informativními, ale ovšem za tu cenu, že by se přestaly týkat téhož individua - což je ale přece náš předpoklad!

Snad by se však informativnost uvedených výroků a zároveň identita jejich subjektu dala zachránit tím, že by se připustilo, že "tento oblázek" označuje ve všech výrocih sice též svazek vlastností, ale že je ten, kdo výroky pronáší, všechny nezná. Tím by se - mohl by obhájce teorie říci - předešlo zároveň oběma uvedeným námitkám. - S tím je možno projevit souhlas, je nicméně třeba si povšimnout, že by podle navrhovaného řešení vyjadřovaly všechny tři výroky nutnost *de re*. Kdyby tomu však tak bylo, nemohl by náš oblázek např. zchladnout nebo uschnout, aniž by přestal být, čím je. A takový závěr je ovšem opět v příkrém rozporu s tím, co si běžně o oblázcích a vůbec o individuih myslíme.

Námítky, jimiž jsme se dosud zabývali, postihují obě verze svazkové teorie, nominalistickou čili tropovou i ultrarealistickou. Proti teorii existuje však ještě další, nám ostatně již známá námitka, ta se však týká pouze její verze ultrarealistické. Připomeňme si, že hlavní myšlenka svazkové teorie spočívá v tom, že individua nejsou nic více než svazky určitých vlastností. Je-li tomu tak, pak jsou ovšem individua složená výlučně z týchž vlastností nutně identická. Tento závěr je však podle toho, co jsme v předchozím uvedli, nepřijatelný. V tom případě je však nepřijatelná i hlavní myšlenka svazkové teorie.

* * *

Tolik tedy k oběma dnes vlivným teoriím individua. Je zajímavé, že bývají často považovány za jediné výklady, o nichž lze vážně uvažovat. Když např. B. Russell pojal nedůvěru k myšlence nahých substrátů, považoval to jediné za dostatečný důvod, aby se přiklonil k teorii svazkové - jako by jiné alternativy ani nebylo.⁵ Tomu, že taková alternativa ve skutečnosti existuje, nasvědčuje nicméně již jen srovnání obou dosud probíraných teorií. Připomeňme si, že teorie nahých substrátů je krajně antiesencialistická. Veškeré empirické vlastnosti, které tyto substráty mají, jim náleží nahodile, takže

v empirických individuích není nic, co by jim náleželo na základě jejich esence, a tedy nutně. Svazková teorie znamená ve srovnání s tím pravý opak. Protože tu jsou individua definována právě jen svými vlastnostmi, náležejí individuím všechny jejich vlastnosti nutně. Je-li tedy teorie nahých substrátů antiesencialistická, je teorie svazková ultraesencialistická. Za těchto okolností se přímo vnučuje myšlenka na třetí možnost, na teorii, podle níž by měla individua některé vlastnosti na základě své esence a tedy nutně, jiná však pouze vlivem okolností, a tedy nahodile. Taková je však, jak známo, hlavní myšlenka teorie aristotelské. Její přitažlivost spočívá ovšem nikoli v tom, že leží jaksi ve středu (pouze to by ji v našich očích učinit zajímavou nestačilo), nýbrž v tom, že je v souladu se způsobem, jímž běžně o světě myslíme a o něm mluvíme. Aristotelská nauka o individuu je totiž na rozdíl od dříve probíraných teorií výrazným příkladem metafyziky podle Strawsonova rozlišení deskriptivní. Naším úkolem bude nyní podívat se na tuto nauku poněkud blíže.

Individuem, tj. absolutním subjektem predikace, je v aristotelském pojetí především nějaká zkušenosti přístupná věc, tento oblázek, tato rostlina, tento živočich apod. V tomto bodu se aristotelská teorie shoduje s teorií svazkovou. Na rozdíl od ní (ale v částečné shodě s teorií nahých substrátů) rozlišujeme však v rámci takto pojatého individua substrát (tomu se v aristotelské tradici říká "první substance") a jeho - jak bych to v prvním přiblížení nazval - "stavy". Individuum v přesném smyslu je v aristotelském pojetí pouze první substance. V širším smyslu - a v tom zde budeme užívat toho slova my - je individuum první substance spolu se stavy, které v tom kterém okamžiku má. Přihlédněme nejprve k samotné substanci!

Substance není v rámci aristotelské tradice nahá, nýbrž má zvláštní vlastnost, jíž zde budeme říkat vlastnost "specifická" (nebo česky krátce "druh").⁶ Je to ta vlastnost, kterou uvádíme jako odpověď na otázku "co věc je".⁷ Tak je např. specifickou vlastností tohoto oblázku "křemen", specifickou vlastností této rostliny "lípa", pro Mícku je touto vlastností "kočka", pro Alíka "pes". Důležité nyní je, že se substance v aristotelském pojetí nechápe jako nějaký věšák specifické vlastnosti, nýbrž jako cosi, co je po určité stránce s touto vlastností totožné, co je jejím jednotlivým příkladem. Jak tomu rozumět? Jsou-li specifická vlastnost a jednotlivá substance "po určité stránce" totožné, znamená to, že mají jednak něco společné, jednak ale ovšem i něco, čím se liší.

Čím se liší, je patrné: specifická vlastnost je obecná (tj. existují anebo alespoň mohou existovat jednotlivé substance, jež jsou jejími příklady), jednotlivé substance naproti tomu další příklady mít nemohou. Co mají však

specifická vlastnost a její jednotlivý příklad společné? Společné je jim, jak se zdá, to, co z nich - abych tak řekl - zbývá, odečte-li se od nich obecnost na straně jedné a jednotlivost na druhé. Nazvěme tento zbytek pro naši nynější potřebu "absolutní atribut". Tento atribut není - jak z uvedeného patrně - sám o sobě ani jednotlivý ani obecný (ale může se ovšem tím i oním stát). Individuálním se stane tím, že se mu v jednotlivých příkladech dostane něco navíc, co můžeme nazvat individuálností. Rozum má podle aristotelské tradice zvláštní schopnost od této individuálnosti odhlédnout (abstrahovat), a to, co po provedení této abstrakce poznává, stane se jako takto poznáný předmět čímsi obecným. Tímto obecným předmětem je právě specifická vlastnost. Ve své abstrakci vzniklé obecnosti může specifická vlastnost existovat pouze jako předmět rozumu, tj. intencionálně, bez této obecnosti a v doprovodu individuálnosti se může vyskytovat v reálném světě, jako reálná, do něj zahrnutá substance.

V čem tedy spočívá dílčí totožnost specifické vlastnosti a jejího jednotlivého příkladu? Z předchozího výkladu je patrné, že spočívá v jakési totožnosti absolutního atributu, jenž je specifické vlastnosti a jejímu jednotlivému příkladu společný. Přisuzujeme-li výrokem nějakému individuu specifickou vlastnost, řekneme-li např., že "Micka je kočka", přisuzujeme tomuto individuu nikoli obecnost specifické vlastnosti, nýbrž jen absolutní atribut v ní obsažený.

Aristotelská první substance se tedy liší od nahého substrátu tím, že není nahá, nýbrž je příkladem určité specifické vlastnosti (neboli určitého druhu). Je-li tomu tak, je-li jednotlivá substance v určitém smyslu totožná se specifickou vlastností, je jasné, že se o ní specifická vlastnost vypovídá nutně. Je-li Micka kočka, pak nemůže přestat být kočkou, aniž by přestala být Mickou. V tom je základ aristotelského tzv. esencialismu.

Uzavřeme tímto zjištěním prozatím úvahu o substancích a přejdeme k úvaze o dalších složkách individua, k těm, které jsem předběžně nazval "stavy" substance. Tyto stavy nejsou se substancí totožné: liší se od ní tím, že nejsou schopné samostatné existence, nýbrž jsou vždy stavy něčeho, nějaké substance. Ta zase ze své strany může některé tyto stavy mít i nemít - jedná se tu tedy o stavy, které jsou pro substancí něčím nahodilým. Stavy se nicméně shodují se substancemi v tom, že jsou, stejně jako substance, něčím individuálním a reálně existujícím. Tak např. Janova zvýšená teplota je jeho individuální stav lišící se numericky od teploty určitého obláčku, a to i tehdy, když se výše obou teplot bude v určitém okamžiku zcela přesně shodovat. V aristotelské tradici se takto charakterizované stavy označují termínem "akcidenty". Toho názvu budeme zde užívat nadále i my.

V rámci aristoteléské teorie individua je zásadní rozdíl mezi akcidentem a vlastností. Aristotelés v Kategorích upozorňuje, že akcidenty v substanci jsou, kdežto vlastnosti se o substanci vypovídají. S tím souvisí, že akcidenty jsou, jak jsme již ostatně viděli, něčím individuálním a reálným, kdežto vlastnosti, jakožto významy predikátů, jsou obecné a pouze intencionálně existující. To jsem se v předchozím výkladu pokusil ukázat na zvláštním případě vlastnosti specifické, platí to však i o všech ostatních, tj. nespecifických vlastnostech. Co jsou nespecifické vlastnosti? Jsou to charakteristiky, jichž užíváme, je-li řeč o určitém individuu, jako odpověď na otázku "jaké je?", "jak je veliké?", "v jakých je vztazích k jiným individuí?" apod. Řekneme-li tedy o oblázku, že je horký, že je zesponu vlhký, že leží na cestě apod., přisuzujeme mu nespecifické vlastnosti. To ovšem znamená, že je náš oblázek nejen příkladem vlastnosti specifické (příkladem křemene), ale i příkladem vlastností nespecifických: příkladem něčeho horkého, vlhkého, ležícího na cestě apod. Viděli jsme v předchozím, že je specifická vlastnost s první substancí po určité stránce totožná. Totéž platí mutatis mutandis i o vlastnostech nespecifických. I ony mají s individuí, o nichž je lze pravdivě predikovat, něco společné. Situace je tu však ve srovnání se specifickými vlastnostmi poněkud složitější. Vypovím-li o nějakém individuu určitou nespecifickou vlastnost, řeknu-li např., že "tento oblázek je horký", míním tím totiž zřejmě totéž, jako kdybych řekl "tento oblázek je substance mající akcident horkosti". Predikát tohoto výroku, totiž "substance mající akcident horkosti", vyjadřuje vztahovou vlastnost, v jejímž rámci vystupují jako termíny: "substance" a "horkost", a dále vztah mezi nimi: "mít akcident". Oba termíny "substance", "horkost" obsahují zřejmě absolutní atributy, které mohou mít společné s jednotlivými složkami sluncem rozpáleného oblázku, o němž je řeč. Vztah mezi nimi, totiž "mít akcident", má naproti tomu být výlučně intencionální (předpoklad reálného protějšku tohoto vztahu by nás přivedl k regresi in infinitum).

Analýza nespecifických vlastností nás tedy přivádí k tomu, že i nespecifické vlastnosti mají s jednotlivými věcmi společné (vždy nejméně dva) absolutní atributy. Mezi akcidenty a nespecifickými vlastnostmi je sice určitá souvislost (vlastnosti vypovídáme na základě akcidentů), ale ta nic nemění na tom, že je mezi jedněmi a druhými - abych tak řekl - "kategoriální" rozdíl. Vyplývá-li z teorie tzv. nahých substrátů, že je to, co považujeme běžně za individuum, souborem nahého substrátu a jeho vlastností, je to z aristoteléského hlediska hrubý omyl spojující nepřijatelným způsobem reálně existující substrát s vlastnostmi, které jako takové mohou existovat pouze jako předmět rozumu čili intencionálně.

Substance má díky své specifické vlastnosti (čili: díky tomu, že je substancí určitého druhu) takovou povahu, že ji některé akcidenty provázejí nutně, jiné však jen nahodile. Náležejí-li akcidenty substancí určitého druhu nutně, znamená to, že se o ní a o všech substancích téhož druhu vypovídají nutně i určité vlastnosti. Takovým vlastnostem se říká tradičně "propria", česky (po jazykové stránce pleonasticky) "propriální vlastnosti".

Některé akcidenty provázejí však substancí určitého druhu nikoli nutně, nýbrž nahodile: substance je může mít i nemít. Je-li tomu tak, znamená to, že je substance schopna změny a že tedy - podstupujíc změnu - má v různých okamžicích různé akcidenty a na základě toho i různé vlastnosti. V souvislosti s tím vzniká otázka, lze-li za těchto okolností v oněch různých okamžicích mluvit i o témže individuu. Vidím např. při sjezdu abiturientů tytéž jedince, s nimiž jsem kdysi maturoval, když se v průběhu let všichni tolik změnili? Nefilosof odpoví bez váhání kladně, vzdělance však může uvést do rozpaků vzpomínka na Leibnizův princip. Ten totiž říká, že individua x , y jsou totožná pouze tehdy, mají-li všechny vlastnosti společné, kterýžto požadavek ti , s nimiž jsem kdysi maturoval, a ti , v jejichž společnosti jsem se nyní při sjezdu ocitl, zřejmě nesplňují. Zde je třeba říci, že podle aristoteléské teorie je nutnou a zároveň dostatečnou podmínkou pro zachování identity individua, pohybuje-li se po kontinuální dráze (což je možné jen, uchovává-li si touž specifickou vlastnost). Této zřejmě skutečnosti bude stoupenec aristotelismu chtít přizpůsobit Leibnizův princip, nikoli naopak!⁸ Klid tělesa bude při tom považovat za mezní případ jeho pohybu a nulovou dráhu ovšem za kontinuální.

* * *

Výklad aristoteléské teorie, který jsem podal, je v některých bodech zjednodušený a ponechává mnohé otázky otevřené. Není však možné - a nebylo proto ani mým úmyslem - vysvětlit v příspěvku jako je tento všechny složky aristoteléské teorie. Šlo mi spíše o to, načrtnout zběžně celkové obrysy této nauky, a to tak, aby vynikl její svéráz ve vztahu k jiným, dnes častěji zastávaným teoriím individua.

POZNÁMKY

¹ Tento příspěvek reprodukuje text referátu, který jsem pronesl na konferenci Slovensko-českého sdružení učitelů filosofie na teologických fakultách konané ve dnech 10-12. září 1999 v Nitře. Výklad teorie nahých substrátů a svazkové teorie referuje o údajích obsažených ve standardní literatuře. Výklad aristotelско-tomistické teorie je relativně samostatný.

² V aristotelsky orientovaných typech metafyziky se za individua považují i jsoucná jako např. Kohlova hmotnost, barva Micky, stáří Semtínské lípy apod. Taková individua ve svém výkladu, abych jej nepřetěžoval podrobnostmi, ponechávám více méně stranou.

³ Tomisté hájí tradičně tezi, že je možné, aby bylo přítomno více těles na tomtéž místě: *compentratio corporum non repugnat!*

⁴ Srov. P. Kolář (1999), s. 120.

⁵ Upozorňuje na to P. Kolář (1999), 112.

⁶ Bývá nazývána také esencí. Slovo "essence" má však v peripateticko-scholastické tradici více významů. Jednak znamená, jak řečeno, specifickou vlastnost, může však znamenat i individuum, jež je příkladem této vlastnosti (to je tzv. "individuální esence").

⁷ Otázka "co je ...?" je ovšem víceznačná. Ukáže-li mi někdo svůj snubní prsten s otázkou "co je to?", mohu odpovědět "prsten", ale také "zlato". Druhá odpověď se zakládá na předpokladu, že tazatel míní svůj dotaz jako otázku po látce, z níž individuum, o které jde, je. Odpověď na takto pochopenou otázku je právě specifickou vlastností, ovšem za předpokladu, že je to odpověď úplná. Kdybych v našem příkladu místo "zlato" odpověděl "kov", nebyla by to úplná odpověď, a "kov" proto není specifickou vlastností (nýbrž jen její latentní částí). Pro individua je v duchu aristotelismu charakteristické, že mají jen jednu specifickou vlastnost. Prsten se zasaženým diamantem není individuum, nýbrž agregátem dvou individuí. Na otázku "co je to?" jsou tu totiž dvě odpovědi: jedna zní "zlato", druhá "uhlík".

To vše se zdá být neproblematické u věcí, které jsou (anebo se nám alespoň zdá, že jsou), homogenní. Jak je tomu však s nehomogenními jsoucnými? Šemíka považujeme za jediné individuum, úplná odpověď na to, co Šemík je, zní "kůň", a přece se Šemík skládá z různých částí (kostí, svalů, krve atd.), čímž připomíná prsten s diamantem. Zde je třeba říci, že Šemík je přes různost částí z látky, která je po určité stránce přece jen (specificky) jedna. O jakou stránku se tu však jedná a jak rozlišíme agregáty individuí, které mají více specifických vlastností (jako je např. prsten s diamantem nebo lokomotiva) od "pravých" individuí? Odpověď zní, že vyznačují-li se nehomogenní celky alespoň jednou vlastností, která je "mechanickým" složením jejich částí nevysvětlitelná, jedná se o "pravá" individua, u nichž na otázku "co je to?" odpovídáme jedinou úplnou odpovědí.

* K problému srov. D. Wiggins (1980).

LITERATURA

[1] KOLÁŘ, P. (1999): *Argumenty filosofické logiky*. Praha, Filosofia.

[2] WIGGINS, D. (1980): *Sameness and Substance*. Oxford, Basil Blackwell.